

---

a kultúra mint önigazgatói alkotó tett

TOMISLAV KETIG

Marx Károly kimondta a teljes igazságot a munkásosztály előtt az osztály helyzetéről, elplántálta az osztály történelmi küldetésének tudatát, és felidézte az osztály' nélküli társadalom vízióját, amely társadalomnak szükségképpen a munkásosztály lesz a megteremtője.

A jövő e fundamentumán vívta ki győzelmét valamennyi szocialista forradalom. Ez volt a mi győzelmünk alapja is.

De könnyű volt-e kivívni e győzelmeket, győzelmeinket? Mindannyian tudjuk, hogy nem. S jóllehet ez közismert tény, olykor ismételten rá kell mutatnunk, nehogy a lelkendezők közelinek nyilvánítsák a távoli célokat. Számos teoretikusunk — a zenikai tanácskozásra előkészített közleményeiből ítélve — úgy hiszi, hogy a kultúra elidegenültségének felszámolása és természetes környezetébe való visszaállítása aránylag könnyen fog menni, hogy gyakorlatilag megtaláltuk a megoldást, amely ezt lehetővé teszi, hogy a szabad munkacserére felfedeztük az intézményes formát az érdekközösségek létrehozása által, s hogy ezzel megteremtettük az összes előfeltételeket arra, hogy a dolgozó a kultúra objektuma helyett annak szubjektumává legyen.

Efféle biztató vállvergetésre Jugoszlávia munkásosztályának nincs szüksége. Jól tudja ugyanis, mennyi nehézség árán harcolta ki jogait, minden egyes győzelmét. Ha nem volt neki könnyű a felszabadító forradalom idején, ha tudja, hogy saját politikai dominációjának feltételei között is negyed évszázadig tartott a társadalmi-gazdasági forradalom, hogy majd csak Tito levele hozza meg számára a diadalt, akkor de még mennyire tudatában van annak, hogy a kulturális-tudományos forradalom sem győzhet máról holnapra, és hogy az út hosszát nem az óhajokkal és deklarációkkal kell mérni, hanem a reális tényekkel.

Hogy meghatározhassuk e harc stratégiai irányvonalát, tudnunk kell azokról az előnyökről és fogyatékoságokról is, amelyekkel harcba lépünk.

Az előnyök a következők: a meghódított politikai hatalom; mindazon

erők általános veresége, amelyek gátolták az öngazgatású társadalom igazi megvalósulását és a dolgozók azon jogának érvényesülését, hogy igazgassák a termelőeszközöket és szuverénül döntsenek munkájuk eredményéről és jövedelmükről, tekintet nélkül a még tapasztalható ellenállási góccokra; a tény, hogy a dolgozók sohasem kerültek a kultúrán kívül, bár igen ritkán voltak egyszersem azok, akik a már megteremtett kultúrát a magukénak mondhatták; és végül, hogy a kultúra az izmok erőfeszítésével és az egész erejével teremődött meg, tehát hogy a kultúra lényegénél fogva munka, nem pedig időöltés.

A fogyatékoságok a következők: társadalmunk anyagi potenciáljának viszonylag még mindig alacsony szintje, hozzáértve nemcsak az egyének és csoportok közötti, hanem a területek közötti szociális egyenlőtlenségeket is; az oktatási rendszer elavultsága, amely még mindig az iskoláztatás anakronisztikus, polgári formáit favorizálja, amely a burzsoá típusú osztálydifferenciálódást reprodukálja mind anyagi, mind pedig szellemi tekintetben; a megengedhetetlen közöny az írástudatlannok seregének állandó jelenléte iránt; a fogyasztói társadalom mentalitásának erőteljes betörése — amely összefüggésben áll a protekcionizmussal, a korrupcióval, az önkénnyel és mindazokkal a jellegzetességekkel, amelyeket a politikai autokráciáktól örököltünk — kérdésessé tette a szocialista rendszer alapvető etikai elveit; s végül a kultúrában még mindig megnyilvánuló nacionalizmus, ami annak a következménye, hogy még mindig nem vontuk meg nyilvánosan a demokrációs vonalat aközött, ami a mi hiteles humanista és szabadságszerető hagyományunk és aközött, ami nem más, mint mítoszkergető, tudománytalan és vérszomjas tradicionalizmus.

A zenicai tanácskozás időpontját nemcsak az életterünk jelene szempontjából sorsdöntő történelmi fordulópontokra jellemző lelkesedés határozza meg. Jelenünket a dilemmák is jellemzik, főként értelmiségi körökben, abban a tekintetben, hogy a távlat szempontjából mit jelent a kultúra osztályjellegének visszaállítása. Jelenünket azonban még inkább jellemzik az effajta dilemmákkal és tanácsstalansággal történő megfontolt manipulációk.

E dilemmák miatt, de még inkább a velük folytatott manipulációk miatt — nyilvánuljanak meg azok akár a konfrontáció, akár öngazgatási művelődésfelfogásunk olyan célokra való kisajátítása formájában, amelyek egyáltalán nem nevezhetők öngazgatásúaknak —, el kell mondanunk a következőket:

A kultúrának a történelem folyamán voltak kifejezetten alkotói pillanatai, és voltak olyan pillanatai is, amikor túlnyomórészt csak hasznosították.

Amikor alkotói jelleggel bírt, mindig kiváló kommunikáció állt fenn az alkotás és az emberiség dolgozó része között. Azokat a nagy pillanatokot, amikor a szabad és bíráló emberi gondolat a megaláztatott és elnyomottak előtt hangzott el, az emberi civilizáció valódi történelme nem felejtette el: ezek adják az emberi társadalom kulturális örökségét.

Azok a korok, amelyekben a kultúrát csupán hasznosították, amikor az uralkodó osztályok szellemi üdültetésére szolgált, tehát a kulturális elitizmus korszakai, rendszerint az alkotás fagypontját jelezték.

Ez a veszély a mi alkotómunkánkat is fenyegette, amely „a kultúra

a kultúrmunkásoké” végzetes jelszóval elbarikádozta magát, kiszakadt az éltető nedvek keringéséből, és arra íteltetett, hogy önmagát ismételje a professzionisták, a politikai és technomenedzseri parvonúk, az értelmiségi sznobok szűk rétegén belül.

Indokoltan állapítjuk meg, hogy a munkásosztálynak joga van a maga kultúrájára. Nélküle az osztály — tekintet nélkül a műszaki fejlődésre — nem tudna kiteljesülni térben és időben. De mondjuk ki azt is, hogy a KULTÚRÁNAK JOGA VAN RÁ, HOGY A MUNKÁSOSZTÁLY KULTÚRÁJA LEGYEN, és hogy ezáltal valóban kultúra legyen a szó sokkal teljesebb értelmében, mint eddig bármikor. Ezáltal a kultúrának lehetősége nyílik, hogy felmutassa alapvető természetes sajátosságát, hogy minél szélesebb körre terjedjen ki, hogy teljes egészében kifejezésre juttassa demokratikus és humanista természetét, hogy maradéktalanul beleágyazódjék az emberbe, gondolataiba, az emberek viszonyába, magatartásukba, hogy az ember jobb és nemesebb hétköznapija legyen a tegnapiénál és a maiénál is. A munkásosztály, megszüntetve magát mint osztályt és ezáltal világméretűvé válva, egyszersmind megszünteti a kultúra határait is.

Figyelmeztetnünk kell azonban a leegyszerűsített, fekete-fehér sémák veszélyére, amelyek szerint az egyik oldalon állt a kultúra, a másikon pedig a munkásosztály, és közöttük helyezkedtek el a közvetítők, akik kezükben tartották a művelődés eszközeit s a fölöttük gyakorolt hatalmat. Az igazság az volt, hogy megszakadt a kommunikáció a művelődési intézmények és a munkásosztályok között. De nem az intézmények képezik a kultúrát, hanem a kultúra bizonyos, főként alkotói formáiban a művelődési intézmények útján kerül közlésre, azok útján nyilvánul meg. Ez pedig nagy különbség. Mindenképpen elegendő ahhoz, hogy — minden más fontos és hozzáférhető mutató mellett — tudatosítsa az igazságot, hogy az utóbbi negyed évszázadban, a sokféle nehézség és ellenállás mellett is, mind több dolgozó élt a kultúrával, hogy egyre többen élnek és dolgoznak megfelelő környezetben, hogy a munkáscsaládokban egyre több könyvet olvasnak, hogy a munkások gyermekei mégiscsak áttörték a felsőoktatási intézmények felé vezető úton álló akadályokat, hogy a tömegtájékoztatói eszközök, az összes fogyatékoságok és az izléstelenség térhódítása ellenére, a műveltséget is terjesztették, hogy Jugoszlávia proletariátusa megteremtette a saját értelmiségét, amely a szó igazi értelmében munkásértelmiség lett, és hogy a társult munka egyre inkább a társult fizikai és szellemi munkát jelenti.

Ez természetesen nem jelenti azt, hogy közvetítői gyámkodás, beleértve negatív vonatkozásait is, nem volt. Éppen a polgári-felvilágosult, liberális művelődéspolitikai volt az, amely az igazi alkotást ugyanúgy ki akarta szorítani a politikai szintérről, mint a munkásosztályt is. Mai irodalmunk jó szemléltető példája ennek. Voltak kivételes írók és kivételes művek, akiknek és amelyeknek — mint ahogyan a nagy hajóknak sem — nem árthattak a viharok. Az egész többi irodalom azonban a divat és a meddő esztétizmus jegyében élt, és a divat és az esztétizmus voltak azok a legfelsőbb mércék, amelyek szerint a kritikusok — egy-egy csoport szószólói — klánjuk tagjának vagy jelöltjének könyveit ünnepelték (amelyek egyébként egy-két ezres példányszámban jelentek meg, és száz példányban olvasták őket), és amely mércék szerint dija-

kat és kiváltságokat osztogattak, útlevelet a halhatatlanságba, s mind-
ebben az izléstelenség határáig mentek el.

Hol vannak ma ezek a „halhatatlan” és díjazott művek? Talán már
azok sem emlékeznek rájuk, akik annak idején agyondicstették őket! És
hol vannak irodalmainkban a korszerű témák? Költészetünkben egész
témakörök maradtak pusztán. A „jó ízlés” követelménye lett mellőzni a
hazafias és társadalmilag elkötelezett költészetet, a szerelmi lírát pedig
„szubintellektuális anakronizmusnak” minősítették! A költészet emóciók
nélkül maradt, márpedig mi a költészet emóciók nélkül?

A prózában a társadalmi problémákhoz való kritikai hozzáállás hely-
ett antihumánus nihilizmus, pornográfia nyilvánul meg, megvonják
benne az embertől azt a jogát, hogy etikai lény legyen, s a lumpen-
proletariátus szociális helyzetét az efféle „kritikai” művek a proleta-
riátus társadalmi helyzetének nyilvánítják.

Kik írják ezeket a műveket? Nem alkotó írók ezek, hanem olyanok,
akik azon mesterkednek, hogy mindenáron érvényesüljenek, és akiknek
nagyobb gondjuk a saját társadalmi helyzetük, mint műveik értéke és
társadalmi hatása. Ezek az írók összekeverték a tömegkultúra fogalmát
a kommercializmus fogalmával, ők a fogyasztói társadalom, nem pedig
a szocialista öngazgatású társadalom írói.

Még néhány szót a liberalizmus viszonyáról a művelődéshez.

A liberalizmus lényegénél fogva hiú és vezérkedő hatalomfítogtatás, a
nem létező fölény létezésének bizonygatása. A liberalista álcázott dog-
matista és etatista, aki az öngazgatású szocializmusból saját felvilágo-
sult abszolutizmusát szeretné létrehozni a maga dicsőségére. Ő a szoci-
alizmus II. Frigyesé, ideológiai idomár, aki a kultúra alkotóinak
kockacukrot osztogat, amikor szépen viselkednek és nem okoznak neki
gondot, nem bántják, rontsanak bár neki minden másnak, kezdjék ki
akár az alapvető elveket. Ő mindent szeret, ami nagyszabású és hatá-
sos. Őt nem érdekli a munka kultúrája, hanem a kultúra parádéja.
Ezért a liberalista hatalombitorlás időszakában a gyarmati szellem
tipikus formái virágoztak, mint amilyenek a nagy pompával megren-
dezett álnemzetközi fesztiválok és mellékes kérdésekkel foglalkozó
mammutszimpóziumok; nagy összegeket fektettek be drága filmekbe és
színházi tervekbe, s mindezzel főként azt akarták megmutatni a polgári
külföldnek, groteszkul előkelősködő módon, hogy nem kell bennünket
lebecsülni, mert a művelődéspolitikát nálunk nagyvilági emberek foly-
tatják, nem pedig holmi megátalkodott kommunisták.

Ugyanakkor a liberalistáknak nem okozott gondot, hogy vidéken a
gyerekek tizkilométereket gyalognak hóban, sárban, úttalan utakon
iskolájukig, hogy a külvárosokban egyre növekednek a munkások sze-
génynegyedei, hogy sok helyütt raktárrá alakították át a könyvtárakat,
mert a közösségnek nem volt elegendő pénze a könyvállomány felfrissíté-
sére.

A kultúra topográfiája kívül esett látóköriükön. Egész vidékek marad-
tak fehér foltok az országban, a kulturális élet kezdeti formái nélkül,
s ilyen fehér foltok voltak az új városi és külvárosi negyedek is, külö-
nösen a munkásnegyedek. A műveltség terjesztése helyett az elitisztikus
elvonatkoztatást favorizálták.

A szocializmus a liberalistákat csak addig a határig érdekelte, amed-
dig az ő államférfiúi „bölcességüket” reprezentálhatta. A „virágozzék

száz virág" politikája a kultúrában lehetővé tette mindenféle ideológiai gyom elburjánzását, és ezen ég alatt csupán a határozott marxista kritikának nem jutott hely. Az általános tolerancia e birodalmában a mércéket az érdekek váltották fel, a bázis politikai kérdéseit az illetéktelenek zsdanovista beavatkozásának minősítették, s a kultúrában fel-lepő politikai diverzánsokat csintalan kölyköknek becézték.

A liberalizmus elméleti identifikálása még nem ért véget, márpedig nagyon fontos és sürgős feladat ennek a végére járni, mert e bárányszőnyegbe bújtt, de igen veszélyes hittagadás leleplezése teszi csak lehetővé a nyílt harcot az összes többi ideológiával, amelyek igencsak elszaporodtak az eklekticizmus ködében.

Mit kell még feltétlenül megtennünk a jelen pillanatban? Elsősorban nemcsak alkotmányosan lefektetni, hanem összegegyeztetett politikai fellépéssel — a munkára való egyenlő jog feltétele mellett — lehetővé tenni országunk minden lakosának a kultúrára való egyenlő joga érvényesülését, s evégett elő kell teremtenünk a kellő anyagi előfeltételeket. Ennek érdekében az oktatási rendszer megreformálásának keretében meg kell szüntetni azt a gyakorlatot, hogy a gimnáziumokban a műveltséget nyújtó tantárgyakat bővebb oktatási program alapján adják elő, ugyanakkor viszont a szakmunkásképző iskolákban csupán rövid tanfolyamokat tartsanak, kivonatosan ismertessék a kultúra jelentős összetevőit. Hogy a társult munka művelődési érdekközösségei szervezeti-leg minél előbb úgy működhessenek, mint az öngazgatású társadalom kultúrájának központi jelentőségű fejlesztői, amelyekben a művelődéspolitikai összpontosul, beleértve azt a részét is, amely a köztársasági és tartományi művelődésügyi titkárságok hatáskörébe tartozott mint az állami érdek kifejezője. Hogy a kulturális alkotómunkának lehetővé tegyünk, hogy a művelődési közösségek és a közművelődési közösségek dualizmusából tágabb területre léphessen ki, abból az osztályérdek és az alkotói potenciál találkozásának tagoltabb és alkalmasabb formái jöhetnek létre. Az öngazgatású rendszerbe ágyazott kultúra sokkal kímunkáltabb művelődéspolitikát követel meg, megköveteli a munkásosztály tartós érdekeinek érvényesülését a programokkal és azok pénzeléséről történő döntéshozatalkor, azon érdekek érvényesülését, amelyeket mindenekelőtt a társadalmi és politikai szervezetek, elsősorban a JKSZ, a szakszervezetek és az ifjúsági szervezetek nagyobb arányú részvétele fog biztosítani. Ez egyszersmind kevesebb hivatalnokot és irodát, de több tényleges munkát és alkotóerőt igényel. Csupán ezáltal csökkenthetjük társadalmunk kulturális deficitjét, amely közvetlen következményként vonja maga után az ellenséges politikai agresszió összpontosulását éppen erre az érzékeny pontra, a többé-kevésbé álcázott munkásjog-bitorlás folytatódását, a közösség összesített termelőképességének csökkenését, a szociális egyenlőtlenségek reprodukálódását, sőt növekedését, és a távoli jövőbe való eltolódását azoknak a céloknak is, amelyek a munkásosztály objektíve eléggé gyorsan elérhet.

A munkásosztálynak a kulturális alkotómunkára nem olyképpen van szüksége, mint kulturális szükségletei kielégítésére szolgáló szervizre — és ebben az értelemben javításokat kellene eszközölnünk számos határozatban és okmányban, amelyeket éppen napjainkban fogadunk el, külön pedig a X. Kongresszus platformjában is, amelyben szintén található egy ilyen jelentésű mondat —, hanem ennek az alkotómunkának

módszerűen kell szolgálnia, amely által az öngazgatású szocialista társadalom kinyilvánítja etikai és esztétikai fölényét ebben a korban, mint ahogyan tették azt az összes társadalmak a történelem folyamán, hasznosítva azon rétegek felszabadult alkotóerejét, amelyeknek elnyomása által a régi társadalmi struktúrák mesterségesen igyekeztek fenntartani magukat.

Ezek azok az utak, amelyeken járva a kultúra azzá válhat, amivé lennie kell: öngazgatói alkotó tette.